

2-TOM, 6-SON

JADID MA'RIFATPARVARLARI FAOLIYATI ARXIV MANBALARIDA

Giyasov Sadiy Salohiddinovich

Bux DPI o'qituvchisi

O'zbekiston Respublikasi Markaziy arxivi fondlarida O'rta Osiyo jadidchiligi tarixiga oid ko'plab materiallar mavjud. Jadidlarning 1917 yilgacha bo'lgan siyosiy faoliyatiga oid muhim hujjatlar saqlanadigan "Turkiston general-gubernatorligi idorasi" (F.I-1) jamg'armasi materiallari alohida qiziqish uyg'otadi. jadidchilik harakatining ijtimoiy asoslari, jadid boshliqlarining faoliyati, ularga o'lka qirollik ma'muriyatining munosabati. Bu fondda jadid davri nashrlari, muharrir va xodimlari, ular faoliyatidagi muammo va qiyinchiliklar haqida ham ma'lumotlar mavjud.

"Turkiston o'lkasi ma'rifiy muassasalar boshqarmasi" (F. I-47) fondida jadidlar va ularning maktab-ma'rifiy faoliyati to'g'risida boy materiallar mavjud. Bu fondda yangi usul maktablari, davlat tuzilmalari bilan jadidlar va ularning maktablari o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari, O'rta Osiyo xalqlari xalq ma'rifati va madaniyatini rivojlantirishda jadidlar xayriya jamiyatlarining o'rni haqida qimmatli materiallar saqlanadi.

"Buxorodagi Rossiya siyosiy agentligi" (F. 3), "Buxoro amiri qushbegi idorasi" (F.I-126), "Turkiston viloyati xavfsizlik boshqarmasi" (F.I-461), "Shaxsiy fondi" jamg'armalari materiallari. N.P. Ostroumov» (F. 1009) va boshqalar O'rta Osiyo jadidchiligining eng murakkab muammolarini o'rganish imkonini beradi. Turkiston o'lkasidagi sharqshunos va faol ma'rifatchi N.P.ning fondi katta ahamiyatga ega. Ostroumov (1848-1930), Turkiston o'lkasida yangi uslubiy jadid maktablarining paydo bo'lishi bilan bog'liq qaydlarni o'z ichiga olgan. Ushbu fondning arxivi qisman N.P.ning xotiralari uchun asos bo'ldi. General-adyutant K.P. vafotining 25 yilligi xotirasiga bag'ishlangan "Kaufman to'plami"¹ kitobida Ostroumov "Turkiston o'lkasida mahalliy aholining ta'limiga qarashlardagi tebranishlar" asarlarida mavzuga oid muhim ma'lumotlar uchraydi..

O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat kino va foto hujjatlar arxivida saqlanayotgan jadidchilik mavzulariga oid xaritalar, portretlar, fotosuratlar va boshqa illyustratsiyalar katta ahamiyatga ega. Ushbu arxivda "Jadidlar guruhi - 1910-1915 yillarda yangi usul maktablari o'qituvchilari"ning fotoreproduksiyalari mavjud. (09559-modda), "Mustafo Cho'qaev - jadid" (026126-modda), "Xarita: Markaziy Osiyodagi jadid tashkilotlari" (029391-modda); "O'rta Osiyoda jadidlar harakati (xarita, jadid yetakchilari portretlari, jadid maktabining lavhasi)" fotomontajlari (Yozuv № 09539), "Jadidlar

2-TOM, 6-SON

Sarimsoqov, Mustafo Cho'qaev, Ubaydulla Xo'jaev" (Yozuv № 08814) va boshqalar. .

Rossiya, O'zbekiston, Tojikiston va boshqa davlatlarning maxsus xizmatlari arxiv fondlarida saqlanayotgan hujjatlar, afsuski, jadidchilik tarixi tadqiqotchilariga haligacha yetib bo'lmayapti, garchi ulardan parchalar ayrim jurnallarda e'lon qilingan bo'lsa-da. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati (sobiq KGB arxivi) tergov materiallarini o'rganish asosida ilk bor o'zbek tadqiqotchisi SHERALI TURDIEVNING o'z rolini o'rgangan faoliyatini alohida ta'kidlash joiz. O'rta Osiyo jadidchiligini bostirishda chor Rossiyasi.^{1 2}O'rta Osiyoda jadidchilik tarixiga oid savollarni ishlab chiqish uchun ushbu asarning arxiv materiallaridan ko'p narsalarni o'rganish mumkin. Demak, ushbu maqola va uning ilovasida I. Gasprinskiy, M. Behbudiy, S. Ahroriy, A. Fitrat, M. K.larning faoliyatiga doir razvedka hisobotlari, maxfiy xat va sirkulyarlar, chor ma'muriyati amaldorlarining hisobot va ma'lumotlari keltirilgan. Abdurashidxonova va boshqalar; "Sirot-al-mustakim" ("To'g'ri yo'l", Istanbul) va "Vaqt" ("Vaqt", Orenburg) kabi xorijiy gazeta va jurnallarning aholi o'rtasida "zararli" ta'siri haqida; jadidlarning yosh turklar bilan aloqalari haqida; jadid Ubaydulla Xo'jaevning "Sadoy Turkiston" gazetasini chiqarish istagi haqida; jadidlar Muhiddin Hamzabekov va Mazhar Burxonov o'rtasidagi kelishmovchiliklar haqida; Andijondagi "Taraqkiparvar", "Ma'rifat" ("Ma'rifat") va Buxorodagi "Ittihad va Tarakki" turk jamiyati bo'limi kabi jadid jamiyatlari faoliyati haqida, Toshkentda "Umed" ("Nadejda"), Istanbulda "Jamiyati tamimi maorifi Buxoro" ("Buxoro ta'lim targ'ibot jamiyati") va "Turon jamoati nashri maorif" ("Turon bilim tarqatish jamiyati"). ,

Manbalarning juda muhim guruhini hujjatli manbalar, birinchi navbatda jadid tashkilot va muassasalarining dastur va nizomlari hamda hokimiyat, boshqaruv, siyosiy partiyalar va boshqa tashkilotlarning hujjat va materiallari tashkil etadi. Eng qiziqarlari jadidlar jamiyatlari – "Jamiyati tamimi Maorifi Buxoro" ("Buxoro ma'rifatini targ'ib qilish jamiyati", Istanbul, 1909) va "Komak" ("Yordam", Toshkent, 1909), shuningdek, nizomlaridir. «Nashriyot» maorif fidoyilari ustavi» (Toshkent, 1914), «Maktab» kitob nashriyot shirkati ustavi (Toshkent, 1916), «Yosh buxoroliklar qo'mitasining Buxoroda islohotlar loyihasi» (Moskva, 1917).), va hokazo. O'rta Osiyo jadidlari faoliyatiga oid ko'plab noyob va nodir hujjatlar turli rasmiy to'plam va nashrlarda o'rin olgan.

O'rta Osiyo jadidchiligi tarixini o'rganishda XIX-asr oxiri va XX-asr

¹Ostroumov N. Turkiston o'lkasida tub aholining ta'lim-tarbiyasiga oid qarashlardagi tebranishlar (Xronologik ma'lumotlar) //

Kaufman to'plami, - M., 1910, - 139-160-betlar.

²Turdiyev Sh. Jadidchilik harakatini bostirishda Rossiyaning o'rni (O'zbekiston Milliy xavfsizlik xizmati arxivi materiallari asosida) va O'rta Osiyo.- 1998.- 13-son.- P. 132-146.

2-TOM, 6-SON

boshlaridagi musulmon davriy nashrlari alohida o‘rin tutadi. Ushbu turdagi manbalar bir qator muhim afzalliklarga ega: u ko‘p qirrali, tezkor, turli bo‘limlar va darajadagi ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi va zamondoshlarning baholash xususiyatlarini beradi. Lekin u sub‘ektiv turdagi manbalar sifatida tanqidiy, qiyosiy tahlilni ham talab qiladi. Jumladan, O‘rta Osiyo va undan tashqarida nashr etilgan “Tarjumon”, “Vaqt”, “Sho‘ro”, “Mullo Nasriddin”, “Tarakki”, “Xurshed”, “Shuhrat”, “Tujor” kabi jadidchilik yo‘nalishidagi gazeta va jurnallar. , “Samarqand”, “Sadoy Turkiston”, “Sadoy Farg‘ona”, “ “Buxoroi sharif”, “Turon”, “Oyina”, “Al-Islox” va boshqalar, shuningdek, rus va mahalliy tillardagi turli nashrlar, “Turkiston gazetasi”, “Turkiston ona gazetasi”, “Turkiston kuryeri” kabilar. , “Musulmon gazetasi”, “Dii va maishat”, “Bayon-ul-hak”, “Islom olami” va hokazo. Bu davriy nashrlarning xarakterli jihati shundaki, ular nafaqat axborot, balki tahliliy xususiyatga ega. O‘rta Osiyo jadidlarining ta‘lim, madaniyat va san‘atning turli sohaları, birinchi navbatda, kitob nashr etish, kutubxonachilik, milliy teatr san‘ati sohalaridagi faoliyatini tahlil qilishda ba‘zan amalda yagona manba bo‘lib xizmat qiladigan “Oyina” jurnali alohida qiziqish uyg‘otadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ostroumov N. Turkiston o‘lkasida tub aholining ta‘lim-tarbiyasiga oid qarashlardagi tebranishlar (Xronologik ma‘lumotlar) // Kaufman to‘plami, - M., 1910, - 139-160-betlar.
2. Turdiyev Sh. Jadidchilik harakatini bostirishda Rossiyaning o‘rni (O‘zbekiston Milliy xavfsizlik xizmati arxivi materiallari asosida) va O‘rta Osiyo.- 1998.- 13-son.- P. 132-146.

